

джерель бюджетних установ, вимог щодо їх утворення і напрямків використання” від 17.05.2002 р. № 659), так і спеціальним (Закон України „Про благодійництво і благодійні організації”) законодавством.

Таким чином, благодійні надходження постають як певна універсальна категорія суспільного життя та фінансових відносин, особливий вид неподаткових надходжень до централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів, що базується на вільному волевиявленні учасників цих відносин, які прагнуть до забезпечення оптимального задоволення суспільних потреб.

Потенційним джерелом благодійних надходжень може бути частка від доходів, отриманих представниками середнього класу, тому формування і підтримка цієї соціальної групи має стати важливим завданням правової та фінансової політики держави та її складових: податкової, митної, бюджетної і соціальної.

У період фінансово-економічної кризи та з метою подолання її негативних наслідків питання пошуку альтернативних джерел наповнення державної скарбниці стоїть, як ніколи, гостро. Тому будь-який додатковий фінансовий ресурс, зокрема такий, як благодійні надходження, і створення умов для можливості їх зростання, є на сьогодні досить актуальною проблемою.

Публічно-правовий вплив на регулювання фінансової системи передбачає участь держави та гарантування нею сталих фінансових потоків для забезпечення відповідних функцій управління і розвитку. Саме з цих позицій фінансова діяльність держави поєднує в собі як управління рухом власних (державних) коштів, так і певний вплив на обіг коштів окремих еко-

номічних одиниць.

Список використаної літератури

1. Буздуган Я. Роль благодійних організацій як суб’єктів фінансового права у вирішенні соціальних проблем суспільства / Я. Буздуган // Науково-практичний господарсько-правовий журнал „Підприємництво, господарство і право”. – 2010. – № 12. – С. 91–94.
2. Бюджетний кодекс України : від 23.12.2010 р. № 2856-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
3. Бюджетний менеджмент: підручник / [Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.
4. Дем’янишин В. Г. Неподатковий механізм мобілізації доходів бюджету / В. Г. Дем’янишин // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка і право). – 2007. – № 4. – С. 56–62.
5. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України : монографія / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Т. І. Єфименко та ін.]. – К. : НДФІ, 2004. – 712 с.
6. Загородній А. Г. Фінансовий словник / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – 2-ге вид. виправл., і доповн. – Львів : Центр Європи, 1997. – 576 с.
7. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України : теорія та практика : [монографія] / Огонь Ц. Г. – К. : КНТЕУ, 2003. – 580 с.
8. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) / Опарін В. М. – К., 2002. – 240 с.
9. Сидор І. Неподаткові надходження в контексті наповнення державного та місцевих бюджетів України / І. Сидор // Науковий журнал Тернопільського національного економічного університету „Світ фінансів” // . – 2011. – № 3. – С. 113–122.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2012 р.

УДК 347.73

В. В. Хошуляк,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький факультет Національного університету „Одеська юридична академія”

ПРЕДМЕТ НАУКИ ФІНАНСОВОГО ПРАВА У РОЗУМІННІ ВЧЕНИХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні підходи до визначення предмета науки фінансового права дослідниками кінця ХІХ – початку ХХ століття. Охарактеризовано основні засади економічної та юридичної догматики в межах предмета науки фінансового права.

В статье рассмотрены основные подходы к определению предмета науки фінансового права исследователями конца ХІХ – начала ХХ века. Дана характеристика основным началам экономической и юридической догматики в рамках предмета науки фінансового права.

In the article the basic going is probed near determination of the article of science of financial law by the researchers of end of ХІХ – are beginnings of ХХ centuries. The basic beginnings of economic and legal dogmatic descript within the framework of the article of science of financial law.

Ключові слова: фінансове право, наука фінансового права, фінансова наука, предмет науки фінансового права.

Глибокі економічні реформи 60–80 років ХІХ століття докорінно змінили господарську та фінансову системи тогочасного суспільства, стали підвалинами його економічної модернізації. Розвиток ринкових

відносин вимагав створення відповідної фінансово-кредитної системи, побудованої на належній теоретичній основі. В історії науки фінансового права даний період став базою для переходу від емпіричних

спостережень та історичних нарисів до аналітичних досліджень і побудови теоретичних систем. З моменту виокремлення науки фінансового права як самостійної галузі знань об'єктивною основою її розвитку була еволюція грошового господарства та зміна сутності, форм організації та ролі публічних фінансів, реформування фінансової системи держави. Особливою проблемою при здійсненні теоретичних досліджень на момент становлення вітчизняної фінансово-правової науки у вказаний історичний період було визначення її змісту та відмежування від економічної фінансової науки й історії фінансів. Вирішення даної проблеми шляхом догматичної розробки предмета науки фінансового права вважалося першочерговим завданням для заповнення існуючих теоретичних прогалин і головною передумовою подальшого становлення фінансово-правової науки як цілісної системи знань [1, с. 3].

У даній статті ставиться за мету охарактеризувати підходи до визначення предмета науки фінансового права дослідниками кінця XIX – початку XX століття на етапі її становлення як самостійної теоретичної дисципліни, встановити основні критерії трактування предмета науки фінансового права як складової юриспруденції.

Аналізуючи праці, присвячені фінансово-правовій проблематиці кінця XIX – початку XX століття, ми можемо виділити два підходи до трактування предмета науки фінансового права, що сформувалися в цей період. Відповідно до першого підходу предметом науки фінансового права є фінансове господарство держави: його сутність, структура, форми та методи державної фінансової політики тощо. У межах даного напрямку здійснювалася, за словами А. М. Зака, розробка економічної догматики науки фінансового права [3, с. 4]. Такий підхід сформувався під впливом німецької наукової школи фінансів, що набула особливо поширення в російській імперській науці. Зокрема, видатний німецький економіст К.-Г. Рау відзначав, що наука про устрій державного господарства або про кращий спосіб задоволення державних потреб матеріальними цінностями називається наукою про фінанси і становить частину політичної економії [17, с. 4]. У розумінні представників німецької школи фінансів XVIII–XIX століть наука фінансового права (фінансова наука) визначалася як сукупність знань, що відображають реальні дії держави відносно ведення власного фінансового господарства. Як стверджував К. Гоффман, фінансове право – це насамперед сукупність законодавчих постанов про фінансово-правовий устрій і державне управління фінансами. Його думку розвивав Л. Штейн, указуючи на те, що фінансове право – це сукупність правил, які обмежують вплив державної влади [2, с. 496].

Найбільш послідовними розробниками економічної догматики предмета науки фінансового права серед російських учених були В. О. Лебедев, І. І. Патлаєвський, І. І. Янжул, І. Х. Озеров та ряд інших. Зокрема, В. О. Лебедев відзначав: „Взагалі, всі засоби, якими держава може володіти для реалізації своїх цілей, незалежно від того, чи ці засоби містяться у приватних коштах громадян, чи у речових матеріалах, капіталах, грошових зборах тощо – усі вони повинні називатися

фінансами. Господарська діяльність держави, спрямована на набуття матеріальних засобів, становить фінансове господарство. Правила фінансового господарства, втілені у законодавчі норми, є фінансовим законодавством або фінансовим правом. Теоретичне дослідження всіх цих основних понять, тобто фінансів, фінансового господарства і фінансового права, становить фінансову науку” [12, с. 36]. Такої самої позиції дотримувався І. І. Патлаєвський, який писав: „У державному господарстві господарем є держава. А оскільки все існування держави просякнуте ідеєю права, то всі органи держави у своїй діяльності встановлюються позитивним законодавством. Тому організація господарства даної держави, а також способи господарського управління у будь-якій державі визначаються позитивним правом або фінансовим законодавством. По суті, фінансове позитивне законодавство або фінансове право держави є практичним додатком положень науки фінансів до умов даної держави, втіленим у форму закону. На цій підставі науку про державне господарство країни називають також наукою фінансового права” [16, с. 21]. Як указував І. І. Янжул, головним завданням фінансової науки є дослідження способів найкращого задоволення матеріальних потреб держави. Аналізуючи відмінності державного аналізу від приватного, учений, крім масштабів та складності, зараховував до його специфічних рис такі: держава має певну мету, суверенність, довговічність тощо. Із зовнішньої мети, яка у загальному вигляді може бути визначена як благо народу, впливає основоположний принцип фінансів: у державному господарстві доходи мають зумовлюватися витратами, а не навпаки, як у приватному господарстві. Стан державного господарства цілком залежить від добробуту всього народу, а тому воно має вестися за якомога повного, всебічного врахування потреб народної економії [21, с. 15].

Визначаючи фінансове господарство держави предметом науки фінансового права, дослідники фактично одностайно наголошують на його публічному характері. Ознака публічності фінансів і фінансового господарства є одним з головних критеріїв об'єкта науки фінансового права. Одним з перших окреслив проблему співвідношення інтересу держави, провінції та громади Р. Кауфман, зазначивши при цьому, що загальний суспільний інтерес є диференційованим, може виражатися і забезпечуватися не тільки державою, а й безпосередньо громадами [9, с. 28]. Як підкреслював Л. В. Ходський, відмінність державного господарства від приватного, як і відмінність державних фінансів від фінансів приватних, полягає у різних шляхах і засобах задоволення існуючих потреб суб'єкта, відповідно – держави й окремого громадянина [20, с. 14].

Усвідомлення первинності народногосподарських інтересів відносно фіскальних відобразилося у науці фінансового права щодо трактування податку та розробки принципів оподаткування. У зв'язку з цим при вивченні проблем державного фінансового господарства особлива увага приділялася обґрунтуванню доцільності, ефективності та аналізу соціально-правових наслідків оподаткування. Професор Київського університету Г. Д. Сидоренко зазначав, що при встановленні податків уряд має пам'ятати, що постійний і гарантований дохід з них можливий при сталості доходів приват-

них господарств громадян, що надмірною експлуатацією останніх він виснажує ґрунт, який живить фінанси, і готує їх розлад. Отже, уряд має піклуватися про народне господарство з власного інтересу [18, с. 10].

На думку В. О. Лебедева, І. Ю. Патлаєвського, І. І. Янжула, фінансово-правова наука може вказувати тільки на те, що може бути зараз і в даній місцевості. На основі цього робився висновок, що наукові положення завжди умовні і не мають загального характеру. Такої позиції дотримувалися і інші представники російської науки фінансового права [1, с. 14]. „Взагалі фінансова наука складалася під сильним впливом напрямів, які мали місце в політичній економії, – писав І. Х. Озеров. – Щодо методу фінансової науки, то до неї застосовані і дедукція, і індукція. На її методологію чинять вплив течії політичної економії: так, дедуктивний метод, застосований Д. Рікардо до останньої, був перенесений ним і у фінансову науку, а історична школа, що виступила з індукцією, намагалася поширити її і на вивчення фінансів” [14, с. 18].

Трактування предмета науки фінансового права виключно в економічній площині фактично нівелювало її юридичний характер. Унаслідок цього у вітчизняній правовій та економічній літературі вказаного періоду панівною була позиція щодо віднесення науки фінансового права до складу економічної фінансової науки. Так, М. М. Капустін зазначав: „Інколи помітне прагнення надати вченню про фінанси характеру юридичної науки, що виражається в терміні „фінансове право”. Нема потреби доводити непридатність такого терміна. Називати правом вчення про фінанси так само мало підстав, як і виділяти вчення про всі засоби досягнення завдань держави в особливій юридичній науці...” [10, с. 1]. У цілому не погоджуючись зі вказаним твердженням М. М. Капустіна, В. О. Лебедев писав: „Фінансова наука не дає безумовно твердих юридичних норм, оскільки належить до економічних наук, а закони даних наук змінюються з часом” [12, с. 10]. На алогічності фінансового права як самостійної юридичної дисципліни наполягав І. Х. Озеров, звертаючи увагу на те, що державні урядові інститути не здійснюють узгодженої діяльності через суперечності соціальних інтересів [14, с. 9]. Ще одним наслідком вказаного розуміння науки фінансового права було віднесення її до допоміжних, другорядних учень економічної науки. Услід за німецьким ученим А. Вагнером, який визначав фінансове право як допоміжну систему знань, що посідає місце в теорії фінансів після приватної економії, політичної арифметики, історії і статистики фінансів, більшість представників російської школи фінансового права вбачала її місце як складової фінансової науки, поряд з фінансовою теорією, історією та статистикою [7, с. 17].

Таким чином, характеризуючи перший підхід до розуміння предмета науки фінансового права, можна відзначити, що дана галузь знань на кінець ХІХ століття являла собою, за образним, на наш погляд, дуже влучним виразом А. М. Зака, „...взірець соціологічно-каузального вивчення фінансових інститутів, їх еволюції, складених економістом” [3, с. 6]. Подібний підхід мав ряд суттєвих теоретичних недоліків. Комплексний економіко-юридичний характер призводив до нерозрізнення, взаємозаміни понять: „фінанси” та „фінансове право”, „фінансова наука” та „наука фінансового права”, що не сприяло розвитку власного понятійно-категорійного апарату даних наук, ускладнювало вироблення і застосування власного ме-

тодологічного інструментарію. Вирішального значення набув факт відносно пізньої самостійності фінансового права і його історії як науки та взаємозв'язок із суміжними дисциплінами, що формувалися майже одночасно. У наукових працях вказаного історичного періоду фактично наскрізною є тенденція, коли у роботі під назвою „Фінансове право” під поняттям науки фінансового права розкривається зміст фінансової науки і навпаки. Прикладом може бути підручник В. О. Лебедева „Фінансове право” (1882–1885 рр.) [12], який названий сучасниками фінансовою енциклопедією і перевиданий у багатьох європейських країнах.

Представники другого підходу, серед яких потрібно особливо виділити І. Т. Тарасова, С. І. Іловайського, А. М. Зака, Г. І. Тіктіна, вважали домінуючою юридичну складову предмета науки фінансового права. Зокрема, на думку І. Т. Тарасова, фінансово-правова наука була результатом еволюції економічної фінансової науки, яка „... завдяки впливу історичної школи та вченню про правову державу піднеслась до значення науки фінансового права і в якій знайшло вираження те основне начало, що як здобуття засобів на користь держави, так і їх витрати повинні бути правомірними і державницькими” [19, с. 4]. Характеризуючи науку фінансового права як науку про правові норми, що регулюють сферу державного фінансового господарства, І. Т. Тарасов вважав, що її зміст повинен становити систематичний виклад правил та норм, що визначають завдання, органи, межі, принципи, засоби та відповідальність фінансового управління, відповідність сформованим поняттям про мету держави, про політико-громадянську свободу та корінні умови добробуту окремих громадян і всього народу [19, с. 7].

Особливий внесок у розробку юридичної догматики предмета фінансово-правової науки вніс С. І. Іловайський. У своїй праці „Визначення, зміст та значення науки фінансового права...” [4], що була одним з перших спеціальних наукових досліджень з окресленої проблематики в історії вітчизняної правової науки, автор зазначав: „Фінансова наука у вузькому значенні цього слова повинна досліджувати явища фінансового господарства та визначення основних його закономірностей. Однак кожна цивілізована держава має власні закони, які визначають і регулюють її фінансовий устрій і управління. Сукупність юридичних норм і законів, за якими держава веде власне господарство, становить фінансове право. Отже, фінансова наука – це фінансова теорія, яка відповідає на питання, яким повинно бути фінансове господарство відповідно до сьогоднішніх уявлень. Наука фінансового права – це наука, яка відповідає на питання, яким є фінансове господарство держави в дійсності. На підставі цього найбільш доцільно називати нашу науку наукою фінансового права” [4, с. 12].

Ідеї С. І. Іловайського розвинув його учень та послідовник Г. І. Тіктін. Відносячи науку фінансового права до складу фінансової науки, що, як вже було сказано вище, відповідало панівній у даний період науковій доктрині, автор вважав її такою галуззю, що найбільш розробляється та відособлюється в окрему теоретичну дисципліну. При цьому Г. І. Тіктін наполягав на першочерговому значенні правового елементу в предметі науки фінансового права, завданням якої є „систематизація норм позитивного, діючого у певному місці і у певний час фінансового права, шляхом застосування всіх доступних юридичному

мисленню методів” [7, с. 18].

Положення Г. І. Тіктіна, викладені у підручнику „Фінансове право”, опублікованому за редакцією М. П. Яснопольського, були дуже високо оцінені у фінансово-правовій літературі вказаного періоду. Зокрема, А. М. Зак назвав цю працю „...першим в історії фінансової науки дослідженням, присвяченим юридичній розробці фінансів, яке, безсумнівно, відкриває цілу епоху” [3, с. 3–4]. У науковій рецензії, розміщеній у журналі „Русская мысль”, так оцінювалося дослідження Г. І. Тіктіна: „Дана книга являє собою, без сумнівів, видатне явище в російській фінансовій літературі. Будучи присвяченою юридико-догматичній розробці російського фінансового права шляхом застосування конструктивно-догматичного методу, ця книга заповнює тим самим істотну прогалину в існуючій російській літературі і головним чином – у російських курсах фінансової науки... Праця Г. І. Тіктіна є дуже вдалим першим у Росії дослідженням побудови системи позитивного фінансового права, здійсненого юристом” [3, с. 4].

Потреба у розробці юридичного аспекту предмета науки фінансового права відстоював А. М. Зак. На його думку, призначення науки фінансового права полягає насамперед у вивченні правових відносин, що виникають у сфері державного фінансового господарства, саме як правових явищ, а не як продуктів економічних чи соціальних факторів. Виходячи з цього, він визначає такі завдання науки фінансового права: а) збір та тлумачення правових норм, що регулюють сферу державного господарювання; б) узагальнення даних норм та формулювання юридичних принципів; в) визначення на основі узагальнень юридичних понять; г) створення з узагальненого матеріалу наукової системи. Цитуючи слова Кавеліна: „Значення права не вичерпується його економічним змістом”, автор вважав, що дана формула особливо необхідна для фінансового права [3, с. 8]. Однак, визнаючи панування в сучасній йому науці економічного трактування предмета науки фінансового права, А. М. Зак ставить риторичне питання, що стало пророчим: „...чи не є фінансове право самостійною юридичною дисципліною, як справа майбутнього, що зумовлює подальшу диференціацію юридичних норм...?” [3, с. 18].

Таким чином, вивчення історії науки фінансового права дозволяє прослідкувати еволюцію розуміння і трактування її предмета, що виразилося в існуванні двох доктринальних підходів. Відповідно до першого підходу предмет науки фінансового права розглядався виключно у фінансово-економічній площині. Результатом такого тлумачення було віднесення науки фінансового права до складу фінансової науки як її допоміжної, другорядної складової. Представниками другого підходу визначалася домінуючою юридична складова предмета науки фінансового права. Розробка юридичної догматики в межах даного підходу стала методологічною передумовою подальшого становлення науки фінансового права як самостійної юридичної дисципліни.

Список використаної літератури

1. Берендтс Э. Н. Русское финансовое право / Берендтс Э. Н. – СПб. : Типография Санкт-Петербургской одиночной тюрьмы, 1914. – 453 с.
2. Грачева Е. Ю. История науки финансового права / Е. Ю. Грачева // История юридических наук в России : сборник статей / под ред. О. Е. Кутафина. – М., **Финансове право № 3 (21), 2012**

2009. – 503 с.

3. Зак А. Н. К постановке некоторых очередных вопросов финансовой науки / Зак А. Н. – Ярославль, 1913. – 26 с.

4. Иловайский С. И. Определение, содержание и значение науки финансового права в связи с кратким очерком финансового положения главнейших государств / Иловайский С. И. – Одесса, 1887. – 16 с.

5. Иловайский С. И. Учебник финансового права / Иловайский С. И. – Одесса, 1895. – 334 с.

6. Иловайский С. И. Учебник финансового права / Иловайский С. И. – Одесса, 1899. – 385 с.

7. Иловайский С. И. Учебник финансового права / Иловайский С. И. – 5-е изд. ; под ред. Н. П. Яснопольского. – Одесса, 1912. – 604 с.

8. История финансового законодательства России : учебное пособие. – М. : МарТ, 2003. – 256 с. – (Серия „Экономика и управление”).

9. Эберг К.-Т. Курс финансовой науки / Эберг К.-Т. ; [перевод с нем. под ред. М. А. Курчинского]. – СПб., 1913. – 604 с.

10. Капустин М. Н. Чтения о политической экономии и финансах / Капустин М. Н. – Ярославль, 1879. – 382 с.

11. Козырин А. Н. В. А. Лебедев и развитие финансово-правовой науки в России / Лебедев В. А. Финансовое право : учебник. – М.: Статут, 2000. – 461 с. – (Серия „Золотые страницы финансового права России”).

12. Лебедев В. А. Финансовое право. Лекции / Лебедев В. А. – 2-е изд. – СПб. : Общественная польза, 1882. – 725 с. – Т. 1.

13. Лебедев В. А. Финансовое право : учебник / Лебедев В. А. – М. : Статут, 2000. – 461 с. – (Серия „Золотые страницы финансового права России”).

14. Озеров И. Х. Основы финансовой науки. Вып. 1 : Учение об обыкновенных доходах / Озеров И. Х. – 4-е изд. – М., 1911. – 544 с.

15. Озеров И. Х. О приемах изучения финансовой науки / И. Х. Озеров // Русская мысль. – М., 1903. – Вып. IV. – С. 17–39.

16. Паглаевский И. И. Курс финансового права / Паглаевский И. И. – Одесса : Типография Одес. вестн., 1885. – 411 с.

17. Рау К.-Г. Основные начала финансовой науки / Рау К.-Г. ; [пер. 5-го немецкого издания] Т. 1–2 ; под ред. и с предисл. : А. Корсак, В. Лебедев. – СПб. : Тип. Майкова, 1867. – 703 с.

18. Сидоренко Г. Д. Финансовое право : Ч. 1 : Теория финансов : конспект лекций / Сидоренко Г. Д. – Житомир, 1888. – 341 с.

19. Тарасов И. Т. Очерк науки финансового права / Тарасов И. Т. – Ярославль, 1883. – 710 с.

20. Ходский Л. В. Основы государственного хозяйства. Курс финансовой науки / Ходский Л. В. – СПб., 1913. – 576 с.

21. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки. Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – 555 с.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2012 р.